

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҶОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

1-2020

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Г.Юсупова	
Ўзбекистон халқ хўжалигида Фарғона иқтисодий районининг ўрни (XX асрнинг 50-70 йиллари мисолида)	162
Д.Юлдашева, Н.Набиева	
Энахон Сиддиқованинг “Ватанга бахшида умр” хужжатли лиро-эпик қиссасида замонамиз қаҳрамони масаласи	165
И.Жўраев	
Бадиий адабиётда ижтимоий-маиший муаммолар ифодаси.....	168
О.Холматов	
Э.М.Ремарк романларида уруш ва инсон талқини	171
С.Хақназарова	
Абдулла Шер асарларида миллий менталитет ва маҳаллий колорит ифодаси	175
А.Мамажонов	
Мазмуни умумлашган қўшма гаплар.....	178
Н.Қўлдашев	
Экологик лингвистика фанлараро илм-фан сифатида: манба ва динамика	181
М.Ғофурова	
Нутқнинг лингвомаданий жиҳатдан бўёқланганлиги ва уни белгиловчи омиллар	185
У.Буриева	
Функционал дискурс таҳлили муаммолари	189
Д.Ҳакимова	
Нутқий мулоқотнинг гендерологик фарқланиш масалаларига оид	192
Ҳ.Сотволдиева	
Мақол ва маталлар олами идрок этиш миллий хусусиятларининг инъикоси сифатида	195
М.Мамажонов	
Аллюзив антропонимлар ва уларнинг бадиий матнда қўлланилиши.....	198
Ш.Имомназарова	
Ўлан ва лапар жанрларининг ўзаро муштарак ҳамда фарқли хусусиятлари	200
Ф.Анварова	
Синонимларнинг тилда қўлланилиши	204
М.Ҳайитова, М.Мирзаахмедов	
Боғча болалари ўртасида инглиз тилини ўқитишни такомиллаштиришнинг баъзи педагогик асослари	207

УДК: 41+413.141

СИНОНИМЛАРНИНГ ТИЛДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

УПОТРЕБЛЕНИЕ СИНОНИМОВ В ЯЗЫКЕ

THE LANGUAGE OF THE TESTAMENTS

Ф.Анварова

Аннотация

Нутқимизни бойитишга хизмат қилувчи манбалардан бири синонимлардир.. Мақолада синонимларнинг тилда қандай кўринишда учраши ёритилади.

Аннотация

Одним из источников обогащения нашей речи являются синонимы. В статье раскрывается, каким образом синонимы встречаются в языке.

Annotation

One of the sources for enriching our speech is synonyms. The article explains how synonyms appear in the language.

Таянч сўз ва иборалар: Синонимлар, луғавий синонимлар, грамматик синонимия, градация, мақолларда синонимлик.

Ключевые слова и выражения: Синонимый, словарные синонимы, грамматик синонимия, градация, мақолларда синонимлик.

Keywords and expressions: Синонимлар, луғавий синонимлар, грамматик синонимия, градация, мақолларда синонимлик.

Тилимизда бир кунда кўплаб сўзлардан фойдаланамиз. Мақсадимизни ифода этишнинг муҳим воситаси сифатида сўзлар бизга яқин ёрдамчилар демакдир. Шу ўринда нутқимизни янада аниқроқ қилиши ҳамда ранг-барангликни таъминлаши билан **синонимлар** алоҳида аҳамиятга эга.

Синонимлар (юнонча-бир умумий маънога эга, бир номли)-маъно ва мазмун жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган сўзлар ҳисобланади, масалан, гўзал, чиройли, мафтункор, кўркам ва ҳ.к. Синонимларда икки ва ундан ортиқ ўзаро маъно муносабат мавжуд бўлади.[1]

Ёки, синонимларга қуйидагича таъриф беришимиз мумкин: Тил бирликларининг (сўзлар, иборалар ва бошқалар) бир хил денотатив маънога эга бўлиши асосидаги гуруҳланиши синонимия дейилади.[2]

Таърифдан хулоса қиладиган бўлсак, маълум бир сўзларнинг ўзаро умумий бир хил маънони ўзида намоён этадиган сўзларни-маънодош сўзлар яъни синонимлар деб аташимиз мумкин экан.

Синонимлар ва улардан фойдаланишга эътибор узоқ даврлардан бошланган. Ўз даврида буюк мутафаккир ва шоир, тилшунос ва адабиётшунос олим Алишер Навоий “Муҳокаматул-луғатайн”

асарида синоним сўзларнинг нутқни бойитишдаги ролини чуқур таҳлил қилиб берган эди. Ўзбек тилшунослигида фразеологик синонимларнинг турли хусусиятларини ўрганишга эътибор XX асрда анча кучайганлиги кузатилади.

Рус тилшунослигида XX асрда синонимия ҳодисаси бўйича қилинган ишлар кўлами жаҳон тилшунослигида қилинган ишларга нисбатан ҳам салмоқли эканлиги маълум. Бу борада алоҳида илмий тўпламлар, жиддий тадқиқотлар, монографиялар вужудга келди. XX асрнинг етмишинчи йилларида Е.Болғанбоевнинг “Қазақ тилиндеги синонимдер” (Алмати, 1970) монографияси юзага келган. Ўзбек тилшунослигида академик А.Ҳожиёв тўғри таъкидлаганидек, бу ҳодисага бағишланган (луғавий синонимлар кўзда тутилади) махсус монография яратилмаган эди. Албатта, аффиксиал ва синтактик синонимияга оид монографиялар яратилганлиги эътиборлидир.

Ўзбек тилшунослигида синонимларни атрофлича тадқиқ қилиш XX асрнинг 60-йилларидан бошланди. У.Турсунов, Н.Ражабов, С.Усмонов, С.Исамуҳамедова, И.Қўчқортоев, А.Ҳожиёв, Ё.Тожиёв каби олимлар бу ҳодисани ўрганишга жиддий киришдилар.[3]

Ф.Анварова – ФарДУ талабаси.

Синонимларнинг қўлланилиши тилнинг нақадар бойлигини кўрсатибгина қолмай, балки такрорланишлардан ҳам ҳимоя вазифасини ҳам бажаради. Синонимларни ҳам гуруҳлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

1.Луғавий синонимлар. Бунда лексик ҳамда фразеологик бирликларнинг ўзаро уч хилсинонимик муносабатлари кўзда тутилади.

- лексик синонимия;
- фразеологик синонимия;
- лексик-фразеологик синонимия

Немис тилида отларда синонимлар:

Auto-Fahrzeug, Personenwagen, Gefart usw
Essen-Mahlzeit, Dinner, Banket usw
Geld-Wahrung, Zahlungsmittel, Banknoten[4].

Бу ҳолатни ўзбек тилида ҳам кузатишимиз мумкин:

Чирой-гўзаллик, хусн, кўрк, латофат
Осмон-кўк, само, фазо, коинот
Одам-инсон, шахс, киши, индивид

Инглиз тилида отлардаги синонимлар:

Appreciation-gratitudi, thankfulness, gratefulness
Baby-infant, neonate, newborn, child
Reality-actuality, truth, certainty.

Шуни таъкидлаш керакки, ҳар доим ҳам синонимлар бемалол бир-бирининг ўрнида қўлланила олмайди, чунки гапдаги маъно ўзгариб кетиши мумкин. Аммо, айнан юқоридаги фикрга номувофиқ равишда контекстан синонимларни ҳосил қилиш мумкин. Яъни гапда келган маълум бир сўзлар айнан ўша гапда маълум бир маънодошлик ҳосил қилади, гарчи контекстан ташқарида уларда умуман маъно яқинлиги бўлмаса-да.

Нега керак эди, шу ўт, шу чирой,
Шу ёниқ юлдузни кўкга яширмоқ
(Ҳамид Олимжон, Офелиянингўлими)

Бир умумий маъно ифодаловчи сўз ёки қўшимчаларга синонимлар дейилади. Ўзаро синонимик муносабатда бўлган сўз ва қўшимчаларга синонимлар дейилади. Ўзаро синонимик муносабатда бўлган сўз ва қўшимчалар синонимлар уяси ёки синонимлар қатори дейилади.[5].

Бундан ташқари, синонимларда градация (даражаланиш) ҳолати ҳам кузатилади. Яъни улар салбий, ижобий ва нейтрал ёки доминант бўёқдорлигига кўра таснифланади. Масалан, юз, чехра, ораз, бет, турқ, башара деган синонимлари

2.Грамматик синонимия. Бу шуниси билан синонимия соҳасида аҳамиятлики, бунда ўзаро синонимик муносабатга Грамматик бирликлар киришади. Яъни қўшимчалар, сўз бирикмалари ва бошқалар.

- морфологик синонимия;
- синтактик синонимия.

Бундан келиб чиқиб ўзбек, инглиз ва немис тилларини мисол келтиришимиз мумкин, яъни айнан ушбу тилларда энг кўп учрайдиган синонимлар –бу лексик синонимлар ҳисобланади;

қаторидан юз сўзи доминант сўз ҳисобланса, турқ, башара каби сўзлар салбий бўёққа эга ҳисобланади. Ораз, чехра сўзлари эса ижобий сайқалга хизмат қилади.

Мақолларда синонимлик.

Нутқ давомийлигини таъминлаш, уни қизиқарли ва ранг-баранг қилиш мақсадида синонимлардан фойдаланиш бу энг қулай йўллиги юқорида эслатиб ўтилди. Бундан ташқари, гапда мақол ва ибораларнинг кўплаб қўлланилиши эса унинг жозибасини ва таъсирчанлигини оширади. Синонимия тил бирликлари орасидаги семантик микросистемалардан бири бўлиб, мақоллар орасида ҳам кўп миқдорни ташкил этади. Икки мақолни синоним дейиш учун улар айни бир маънони англатиши шарт. Буларсиз ҳатто синонимик ҳақида гапириб ҳам бўлмайди. Даставвал, мақолга таъриф берсак.

Мақол-халқ оғзаки ижоди жанри; қисқа ва лўнда, образли, грамматик ва мантикий тугал маъноли ҳикматли ибора. Муайян ритмик шаклга эга.[1]Хўш мақолларнинг ўзаро синонимлиги қандай кузатилади? Қуйида мақоллар синонимиясини кўриб чиқсак.

1. Қарға қарғанинг кўзини чўқимайди.

2. Олманинг тагига олма тушади. Бу икки мақолларда айнан бир хил маънони илғаш мумкин, яъни бир хил тоифа одамлар тўғрисида ёки бир одат бошқа авлод вакилига ўтиши тўғрисида сўз юритилипти. Аммо шу ўринда эътибор бериш керак бўлган жиҳат-бу ўзаро маънодош мақоллар салбий бўёқдорликни намоён қилмоқда.

1. Камтарлик кўкка кўтарар

Манманлик ерга киритар.

2. Камтарга камол

Манманга завол.

Бундан ҳам кўриниб турибдики, синонимлик мақолларда ҳам кузатилади. Мақоллардаги маънолардан келиб чиққан ҳолатда укара синонимлар ҳам ижобий ва салбий маъно сифатида намоён бўлаётгани кўринади.

Адабиётлар:

1. Ўз МЕ. Биринчи жилд. –Т., 2000.
2. Хожиев.А Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
3. Шаропова.О. Газета тилида лексик-фразеологик синонимларнинг қўлланилиши (Зарафшон газетаси материаллари мисолида), –Самарқанд, 2015
4. Баҳодирова.М. “Немис ва ўзбек тилларида фразеологик синонимларнинг грамматик, семантик хусусиятлари”-диссертация, –Т., 2015
5. Нурмонов.А, Собиров.А. Ҳозирги ўзбек тили. –Т.: Илм-зиё, 2010.

(Тақризчи: Ш.Искандарова – филология фанлари доктори, профессор.)